

فرهنگ نامه زیارت

جواد محدثی

مقدمه

موضوع «زیارت»، چه مربوط به زائر خانه خدا و حرم حضرت رسول (ص) باشد و چه در مورد زائران عتبات مقدسه در عراق، یا حرم‌های دیگر معصومین و امام‌زادگان، مجموعه‌ای از اصطلاحات و تعابیر را به همراه دارد. این اصطلاحات، شامل مفاهیم و موضوعات، آداب و سنن، اماکن، اشخاص و ... می‌شود. بسیاری از این واژه‌ها در میان زائران و آشنایان به آموزه‌های دینی و سنن مذهبی، رایج و مشهور است؛ ولی گاهی ریشه و مبنا و رمز و راز آن کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد. پرداختن به «فرهنگ‌نامه زیارت» ما را با این اصطلاحات آشنا می‌سازد.

مجموعه‌ای از این تعابیر و مفاهیم را فراتر از زیارت عتبات، به ترتیب الفبا تقدیم خوانندگان می‌کنیم؛ باشد که مورد توجه و استفاده قرار گیرد.

۱. آداب الحرمین

اعمال و آدابی که هنگام زیارت خانه خدا در مکه و حرم پیامبر خدا (ص) در مدینه انجام می گیرد. مناسک حج و آداب زیارت هم در همین مورد است. از آن جا که دانستن این آداب و سنن و عمل به آنها، موجب بهره‌مندی و ثواب بیشتر می‌شود، رعایت آنها بسیار پسندیده است. کتاب‌هایی نیز در همین موضوع نگاشته شده که بر اساس روایات، آداب و مستحبات زیارت را در دو حرم شریف یاد شده تبیین کرده‌اند. در این گونه کتاب‌ها، اعمال حج و واجبات آن، دعا‌های خاص آن ایام و اماکن و ادعیه مخصوص زیارت حرم حضرت رسول (ص) و ائمه بقیع و شهدای احد و ... ذکر شده است.

۲. آداب زیارت

تشرف به حرم‌های معصومین (ع) که یکی از سنن دینی و مورد سفارش فراوان است، آداب خاصی دارد. مراعات این آداب، هم نشانه معرفت و ادب و حق شناسی نسبت به مدفونین در آن حرم‌هاست و هم مایه ثواب و اجر الهی است؛ مسائلی از قبیل: غسل زیارت، با وضو بودن، پوشیدن لباس تمیز و آراسته و مرتب بودن، خضوع و خشوع در حرم‌ها و هنگام زیارت، ذکر گفتن، خواندن اذن دخول، بوسیدن ضریح مطهر و رعایت ادب نسبت به قبور امامان و امامزادگان، پرهیز از کارهای لغو و جدل با دیگران، اجتناب از مزاحمت برای زوار، خواندن زیارت‌نامه، خواندن دعا و تلاوت قرآن و نماز گزاردن در کنار قبر از جمله «آداب زیارت» به شمار می‌رود.^۱ این آداب، هم در سیره معصومین نقل شده و هم عالمان و عارفان صاحب‌دل در زیارت خویش، مقید به مراعات آنها بوده‌اند.

۳. آستان

آستان یا آستانه، به معنای درگاه و عتبه و ساحت است؛ جایی که برای ورود به یک خانه یا قصر یا حرم، کفش‌ها را درمی‌آورند. به کفش‌کن هر عمارت نیز «آستانه» گویند. به حرم‌های مطهر امامان و امامزادگان آستان گفته می‌شود؛ چون عظمت و حرمت دارد و برای ورود به آن باید اذن طلبید و شرط ادب را به جا آورد. به حرم حضرت رضا (ع) «آستان قدس رضوی» و به حرم حضرت معصومه (س) آستانه آن حضرت گفته می‌شود. در کتب لغت و در اصطلاح مسلمانان هند و پاکستان نیز کلمه آستانه به حرم‌ها و زیارتگاه‌ها اطلاق می‌شود.

۴. آستان بوسی

بوسیدن آستانه حرم، کنایه از رفتن به زیارت یکی از معصومین و امامزادگان، یا مشرف شدن به خدمت شخصی بزرگوار و محترم است. بوسیدن درگاه حرم‌ها نشانه ارادت به صاحب بقعه، به شکرانه توفیق زیارت است و زائری که بر درگاه حرم بوسه می‌زند، عشق و تواضع خود را به صاحب آن نشان می‌دهد. بوسه زدن بر آستان حرم‌ها یکی از آداب

بوسیدن درگاه
حرم‌ها نشانه ارادت به
صاحب بقعه، به شکرانه توفیق
زیارت است و زائری که بر درگاه
حرم بوسه می‌زند، عشق و
تواضع خود را به صاحب آن
نشان می‌دهد.

زیارت است و به آن «عتبه‌بوسی» نیز گفته می‌شود. قداست آستانه‌ها به سبب جایگاه رفیع کسانی است که در آن بقعه‌ها آرمیده‌اند.

ببوس ای خواهرم قبر برادر
شهادت، سنگ را بوسیدنی کرد

۵. احرام

به معنای محرم شدن و بعضی کارها را بر خود حرام کردن و یکی از واجبات در زیارت خانه خداست. کسی که به سفر حج و عمره می‌رود، برای ورود به مکه باید در یکی از میقات‌های تعیین شده محرم شود. احرام با گفتن «لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ ...» تحقق می‌پذیرد که به آن «تلبیه» گویند. مردان هنگام احرام باید لباس‌های عادی خود را درآورند و با پوشیدن دو پارچه یا حوله خاص و دوخته نشده،

لَبَّيْكَ بگویند. با گفتن تلبیه، برخی از کارها بر حاجی و معتمر حرام می‌شود که به آن‌ها «محرمات احرام» گفته می‌شود. احرام تنها در سفر زیارتی خانه خداست، نه در زیارت‌ها و زیارتگاه‌های دیگر؛ ولی در تعبیرات شاعرانه، هر قصد و آهنگی برای دیدار محبوب نیز احرام شمرده می‌شود. به قول حافظ: حافظ، هر آن که عشق نورزید و وصل خواست احرام کعبه دل و جان به وضو بیست

۶. اذن دخول

اذن دخول یا اذن ورود، اجازه خواستن برای ورود به حرم‌های مقدس امامان است و این نشانه احترام به امام یا امام‌زاده‌ای است که می‌خواهیم او را زیارت کنیم. حرم‌های مطهر به منزله خانه آن بزرگواران است و ورود به آن حریم، اجازه می‌خواهد. در کتب دعا و زیارات، متنی به عنوان «اذن دخول» وجود دارد که نیکوست پیش از وارد شدن به روضه منور و در آستانه مرقد خوانده می‌شود. مضمون آن رخصت طلبیدن از خدا و رسول و امامان و فرشتگان الهی برای ورود به حرم است. این متن را در ورودی‌های حرم‌ها بر دیوار نصب می‌کنند تا زائران آن را بخوانند. البته متن اذن دخول در حرم‌های مختلف با هم فرق دارد.^۲

۷. استطاعت

قرآن کریم، حج را بر کسانی واجب می‌داند که «استطاعت» داشته باشند.^۳ استطاعت به معنای توان بدنی و مالی و فراهم بودن امکانات و باز بودن راه است.

«عَتَبَه» به معنای درگاه، آستان و مرقد است و مقصود از اعتاب مقدسه، حرم‌های پیامبران و امامان و امام‌زادگان و شهداست. «عتبه‌بوسی»، کنایه از رفتن به زیارت حرم‌های مقدس است.

حج، تکلیف کسی است که با سلامتی جسم و قدرت و تمکن مالی، این قدرت را داشته باشد و از عهده انجام اعمال حج برآید. دارنده این شرایط را که شرط وجوب حج است، «مستطیع» می‌نامند. حدیث کعبه چه گویم چو استطاعت نیست شکسته پای، چه مرد ره حرم باشد؟^۴

۸. اعتاب مقدسه

اعتاب، جمعه «عَتَبَه» به معنای درگاه، آستان و مرقد است. مقصود از اعتاب مقدسه، حرم‌های پیامبران و امامان و امامزادگان و شهداست. «عتبه‌بوسی»، کنایه از رفتن به زیارت حرم‌های مقدس است. این واژه، بیشتر مربوط به زیارت حرم‌های پیشوایان مدفون در سرزمین عراق است. «عتبات عالیات» نیز به همین معناست و مراد از آن، کربلا، نجف، کاظمین و سامراست. مقدس بودن درگاه حرم ائمه، از آن جهت است که پیکر پاک آن حجت‌های الهی در آن‌ها مدفون است و قداست، از آن ذوات نورانی به در و درگاه و بارگاه سرایت می‌کند.

۹. التماس دعا

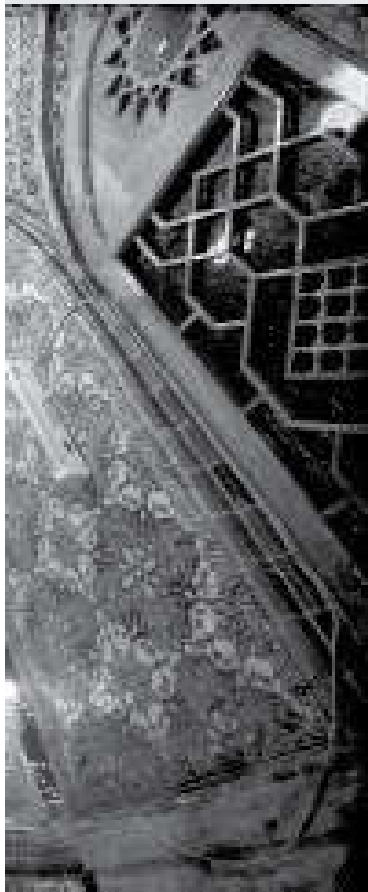
به معنای درخواست دعا از دیگری است و بیشتر، از کسانی که عازم زیارت خانه خدا یا حرم پیامبر و معصومین (ع) و عتبات مقدسه، درخواست می‌شود که در آن مکان‌های شریف، به یاد دیگران باشند و آنان را دعا کنند و برآورده شدن حاجاتشان را بخواهند. هم حرم‌های مطهر، جایگاه ویژه‌ای است که امید استجابت دعا در آن‌جا بیشتر است و هم زائران حرم‌ها که توفیق و عنایت خدا شامل آنان شده، در معرض اجابت دعا قرار دارند. از این رو از زائران، التماس و درخواست دعا می‌شود و این درخواست با گفتن کلمه «التماس دعا» اظهار می‌گردد. البته این درخواست منحصر به زائران نیست؛ بلکه هر کس اهل دعا باشد و او را صالح و متقی و صاحب نفس بدانند، از او التماس دعا می‌کنند؛ هر چند در مواقع غیرزیارتی باشد. خوب است زائر نیز در هنگام زیارت، به یاد ملتزمین دعا باشد و ذوی الحقوق و آشنایان و پدر و مادر و درگذشتگان را یاد کند، تا آنان نیز ثواب ببرند.

۱۰. امام الحرمین

حرمین به دو شهر مقدس مکه و مدینه گفته می‌شود. حرم حضرت سیدالشهدا (ع) و حرم حضرت ابوالفضل هم حرمین شریفین است و به فاصله بین آن دو زیارتگاه، بین الحرمین گویند. «امام الحرمین» کسی است که در دو شهر مکه و مدینه، پیشوا و مقتدای مردم باشد و در فقه و احکام شرعی به او رجوع کنند. کسی هم که در آن دو حرم مقدس پیش‌نماز باشد، امام الحرمین نامیده می‌شود. در تاریخ، به افراد متعددی این لقب را داده‌اند که یکی از معروف‌ترین آنان «امام الحرمین جوینی» دانشمند اشعری مذهب قرن پنجم هجری است.

۱۱. امام باره

به حصار و برج و باروی یک شهر یا قلعه، «باره» گفته می‌شود. به دیوار و حصار که برای حرم یک

امام می‌کشند تا محفوظ بماند و در پشت این حصار، بقعه بنا می‌شود، «امام باره» گویند. این اصطلاح در مناطق هند، بیشتر به حسینیّه و محل عزاداری سیدالشهدا (ع) که مثل تکیه است، گفته می‌شود.

۱۲. امامزاده

فرزند امام، کسی که بی‌واسطه یا با چندین واسطه، فرزند و زادهٔ امام معصوم باشد که مورد احترام اهل بیت است. امامزاده گاهی به حرم و مقبرهٔ فرزندان و نوادگان ائمه هم گفته می‌شود که مردم آنها را زیارت می‌کنند. در ایران، در بسیاری از شهرها و روستاها امامزاده‌هایی وجود دارد که از اماکن زیارتی شمرده می‌شود؛ مثل امامزاده یحیی در گنبد یا امامزاده داود در تهران. امامزادگان اغلب در دورهٔ سلطهٔ پیدادگرانهٔ عباسیان و حکومت‌هایی که با فرزندان فاطمه (س) دشمنی داشتند، به مناطق شیعه‌نشین ایران سفر کرده‌اند. برخی از آنان به شهادت رسیده‌اند (مثل حضرت شاه‌چراغ در شیراز یا امامزاده علی بن محمد شهید اردهال در اطراف کاشان) یا به اجل طبیعی از دنیا رفته‌اند و قبرشان زیارتگاه شیعیان گشته است. به هر حال، امامزادگان شریف مورد احترامند و زیارت قبورشان ثواب دارد.

۱۳. ایوان

به جایگاه وسیع و سقف‌دار جلوی اتاق و ساختمان که برای نشستن اختصاص دارد، ایوان گفته می‌شود. صُفّه و عمارتی که شکل آن اغلب هلالی و به صورت محراب است، مثل ایوان مدائن. ایوان در ساختمان‌های بزرگ و قصرها بیشتر وجود دارد؛ هر چند در هر خانه‌ای ممکن است ایوان کوچکی (به نام بالکن) باشد. در حرم‌های بزرگان دین، جایی میان صحن و رواق مطهر که ورودی حرم شمرده می‌شود،

به نام ایوان وجود دارد. ایوان‌ها معمولاً به صورت کاشی‌کاری، آینه‌کاری و طلاکاری است و از جلوه‌های هنری معماری اسلامی شمرده می‌شود. برای زائران حرم‌ها، دیدن ایوان طلای حضرت رضا (ع)، یا ایوان باشکوه حضرت امیر (ع) خاطره‌ای به یاد ماندنی است؛ تا آن‌جا که در فرهنگ عامه رایج است که می‌گویند: «ایوان نجف عجب صفایی دارد».

۱۴. اوقات زیارتی

زیارت حرم‌های مقدّس و عتبات و مزارها را در هر وقت می‌توان انجام داد و وقت خاصی ندارد؛ اما برخی از زیارت‌ها در اوقات خاصی سفارش شده که ثواب بیشتری دارد؛ مانند زیارت امام حسین (ع) در

روز اربعین، یا زیارت حضرت علی (ع) در روز سیزده رجب یا روز عید غدیر یا روز مباهله. آنان که در پی درک ثواب و فضیلت این سنت دینی‌اند، مراقبت دارند تا اوقات زیارتی از آنان فوت نشود و مثلاً زیارت رجبیه یا زیارت اربعین را انجام دهند.

(ادامه دارد)

پی‌نوشت‌ها:

۱. ر.ک: «فرهنگ زیارت»، از همین قلم، نشر مشعر.
۲. در این زمینه به بحث مفصل «اذن دخول» در پیش‌شماره اول این فصلنامه رجوع کنید.
۳. «وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مِنْ اسْتِطَاعِ اِلَيْهِ سَبِيْلًا» (آل عمران، آیه ۹۷).
۴. عماد کرمانی.